
ALEKSANDRA NOWICKA*

MEDIALNY FENOMEN BEZPIECZEŃSTWA

Abstrakt

Przedmiot analizy stanowić będzie współlistnienie systemu bezpieczeństwa i mediów. Szczególny nacisk położony zostanie na dualny charakter owych powiązań. Po pierwsze, analizie poddany zostanie sposób doboru informacji dotyczących kwestii bezpieczeństwa oraz ich prezentacji. Po drugie, zwrócona zostanie uwaga na realizację funkcji informacyjnej, identyfikacyjnej oraz integracyjnej mediów w systemie bezpieczeństwa.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, media, przestępczość.

„Współlistnienie” systemu bezpieczeństwa i mediów jest zagadnieniem niezmiernie interesującym, jak również budzącym liczne kontrowersje. Co ciekawe, analizowana tematyka nie doczekała się jak dotychczas pokazanej reprezentacji w literaturze przedmiotu. Na wstępie do niniejszych rozważań, należy zaakcentować dwoistość omawianego zagadnienia. Czym innym bowiem jest medialny obraz szeroko rozumianego bezpieczeństwa i zagadnień pokrewnych, jak chociażby zjawisko przestępczości, a czym innym udział mediów we właściwym funkcjonowaniu systemu bezpieczeństwa.

Pierwszy aspekt odnosi się bezpośrednio do tego w jaki sposób dziennikarze opisują i informują społeczeństwo o kwestiach powiązanych z bezpieczeństwem. Ta sfera stanowi idealne pole do popisu dla reporterów szukających taniej sensacji i chwytliwego tematu, który przyczyni się do wzrostu oglądalności konkretnego programu czy nakładów gazety, dla której pracują. W tym kontekście głównie będzie mówiono o wspomnianej kontrowersyjności powiązanej z subiektywną selekcją informacji.

* Aleksandra Nowicka – absolwentka bezpieczeństwa wewnętrznego (studia I i II stopnia) w Instytucie Nauk Politycznych UW. Obecnie doktorantka na Wydziale Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych UW oraz studentka kryminologii (studia II stopnia) w Instytucie Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW. Zainteresowania naukowe: kryminologia feministyczna, systemy zarządzania kryzysowego we współczesnych państwach, dziedziczenie cech przestępczych. Kontakt e-mail: nowiko@vp.pl

Drugi aspekt odnosi się natomiast do funkcji i zadań jakie środki masowego przekazu pełnią na rzecz obywateli, co bezpośrednio przekłada się na społeczną świadomość i poczucie bezpieczeństwa.

W tym miejscu należy także zwrócić uwagę na pewną, charakterystyczną zmianę jaka zaszła (zwłaszcza) w rodzimych mediach od lat 80. XX wieku w komunikowaniu na temat bezpieczeństwa. Za ową sytuację odpowiada ewolucja pojęcia bezpieczeństwo. W czasach zimnej wojny jedynymi podmiotami stosunków międzynarodowych były suwerenne państwa narodowe. Z kolei zagrożenie mogło mieć jedynie charakter jednowymiarowy – zewnętrzny. Nie powinno więc dziwić, że ówczesne społeczeństwo miało dostęp tylko do informacji dotyczących sytuacji militarnej poza granicami państwa lub o ewentualnym zagrożeniu wymierzonym we władze państwowe. Po upadku Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich i zmianie ładu geopolitycznego na świecie przeformułowano koncepcję bezpieczeństwa. Od tej pory to jednostka stała się podmiotem bezpieczeństwa, a zagrożenia zyskały różnorodny i wszechobecny charakter. Z tego też powodu współcześnie informacje dotyczące kwestii bezpieczeństwa odnoszą się do niemal każdego aspektu życia społecznego. Tak szerokie podejście do owego zagadnienia w mediach pozostaje w zgodzie z kryterium przedmiotowym podziału bezpieczeństwa, na podstawie którego wyróżniamy bezpieczeństwo: ekologiczne, kulturowe, ekonomiczne, polityczne, społeczne oraz militarne¹. Ze względu na powyższe w niniejszej pracy będą pojawiały się odwołania do różnorodnych aspektów bezpieczeństwa jak również zagadnień pokrewnych np., przestępczości, aczkolwiek bezpośrednio powiązanych z przedmiotem analizy.

Środki masowego przekazu w imieniu społeczeństwa są kontrolerem właściwego oraz zgodnego z prawem funkcjonowania systemu bezpieczeństwa. „Nie do wyobrażenia jest istnienie ustroju demokratycznego bez kontroli jego funkcjonowania w świecie mediów. Każda władza publiczna musi czuć na swych plecach ich oddech”². Poprzez realizację funkcji: informacyjnej, edukacyjnej oraz kontrolnej³ środki masowego przekazu stają się swego rodzaju spoiwem pomiędzy organami władzy państwowej, a obywatelem. Co istotne, podstawę prawną do ich urzeczywistnienia stanowi konstytucja RP i zawarte w niej przepisy dotyczące wolności mediów, wyrażania własnych poglądów oraz pozyskiwania informacji. Jednak zapisana w konstytucji wolność mediów nie oznacza, że dziennikarze mają prawo zdobyć i przekazać każdą informację bez względu na sposób i okoliczności jej pozyskania, a także skutki jakie w opinii publicznej może ona wywołać. „Art. 14. Rzeczpospolita Polska zapewnia wolność prasy i innych środków społecznego przekazu. Art. 54 1. Każdemu zapewnia się wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji. Art. 61 1. Obywatel ma prawo do uzyskiwania informacji o działalności organów władzy publicznej oraz osób pełniących funkcje publiczne. Prawo to obejmuje również uzyskiwanie informacji o działalności organów samorządu gospodarczego i zawodowego, a także innych osób oraz jednostek organizacyjnych w zakresie,

¹ M. Brzeziński, *Rodzaje bezpieczeństwa państwa*, [w:] Sulowski S., Brzeziński M., (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa wybrane zagadnienia*, Warszawa 2009, s. 34.

² C. Kulesza, *System wymiaru sprawiedliwości a media*, Białystok 2009, s. 19.

³ *Sądowe ABC – poradnik dla dziennikarzy*, źródło: <http://www.krs.pl/pl/rzecznik-prasowy/zbior-dobrych-praktyk/p,1/3717,sadowe-abc-poradnik-dla-dziennikarzy> [dostęp: 23.10.2017], s. 3.

w jakim wykonują one zadania władzy publicznej i gospodarują mieniem komunalnym lub majątkiem Skarbu Państwa. 2. Prawo do uzyskiwania informacji obejmuje dostęp do dokumentów oraz wstęp na posiedzenia kolegialnych organów władzy publicznej pochodzących z powszechnych wyborów, z możliwością rejestracji dźwięku lub obrazu. 3. Ograniczenie prawa, o którym mowa w ust. 1 i 2, może nastąpić wyłącznie ze względu na określone w ustawach ochronę wolności i praw innych osób i podmiotów gospodarczych oraz ochronę porządku publicznego, bezpieczeństwa lub ważnego interesu gospodarczego państwa”⁴.

Polska konstytucja gwarantuje każdemu człowiekowi równy dostęp do pozyskiwania informacji oraz wyrażania własnych opinii. Jednak należy zwrócić szczególną uwagę na wskazaną fakultatywną możliwość ograniczenia owego prawa między innymi ze względu na ochronę porządku publicznego oraz bezpieczeństwa. Oznacza to, że w sytuacji, w której kolegialne organy władzy publicznej pochodzące z powszechnych wyborów (np. sejmowa komisja ds. służb specjalnych) procedować będą kwestie, które mogą przyczynić się do wystąpienia rozruchów społecznych lub przedmiotem ich zainteresowania staną się informacje objęte jedną z klauzul: ściśle tajne, tajne, poufne lub zastrzeżone dziennikarze, a co za tym idzie ogół społeczeństwa nie będą mieli do nich dostępu. Prawodawca w aneksie do Ustawy o ochronie informacji niejawnych z 22 stycznia 1999 r. przytoczył egzemplifikacje zagadnień, które mogą zostać objęte klauzulami, a co za tym idzie ich procedowanie utajnione przed środkami masowego przekazu i obywatelami. Są to na przykład: „Informacje dotyczące zagrożeń zewnętrznych bezpieczeństwa państwa o charakterze militarnym, plany i prognozowanie obronne oraz wynikające z nich decyzje i zadania; Planowanie, realizacja, wyniki badań naukowych i prac badawczo-rozwojowych o szczególnie ważnym znaczeniu dla obronności i bezpieczeństwa państwa; Szczegółowe informacje dotyczące organizacji, form i metod pracy operacyjnej Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego, Centralnego Biura Antykorupcyjnego oraz byłego Urzędu Ochrony Państwa i byłych Wojskowych Służb Informacyjnych, a także ich kierunki pracy operacyjnej i zainteresowań; Plany obrony cywilnej państwa oraz plany obrony cywilnej województw; Zadania ministrów, centralnych organów administracji rządowej, wojewodów, a także innych konstytucyjnych organów władzy publicznej, związane z osiągnięciem podwyższonej gotowości obronnej państwa”⁵. Należy tutaj także wspomnieć o utajnianiu niektórych rozpraw sądowych, zwłaszcza tak zwanych „głośnych procesów”, które bulwersują społeczeństwo, a których przebieg lub rezultat może doprowadzić do wspomnianych zamieszek.

Innym problemem związanym z komunikowaniem zagadnień związanych z bezpieczeństwem jest stosunek samych dziennikarzy do powierzonych im obowiązków. W myśl art. 10 Ustawy prawo prasowe z 26 stycznia 1984 r. „Zadaniem dziennikarza jest służba społeczeństwu i państwu. Dziennikarz ma obowiązek działania zgodnie z etyką zawodową i zasadami współżycia społecznego, w granicach określonych przepisami prawa”⁶. Niestety, ale większość dziennikarzy nadal nie zdaje sobie sprawy bądź nie rozumie idei służby społeczeństwu i państwu, i swój zawód sprowadza jedynie do roli sprzedawcy „towaru”,

⁴ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483.

⁵ *Ustawa z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie informacji niejawnych*, Dz.U. 1999, nr 11, poz. 95.

⁶ *Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. prawo prasowe*, Dz.U. 1984, nr 5, poz. 24.

który w tym wypadku przybiera postać chwytliwej informacji i taniej sensacji powiązanej z ludzką krzywdą⁷.

Należy w tym miejscu zwrócić uwagę na istotny problem selekcji informacji, będący jednocześnie implikacją głównego celu funkcjonowania mediów, jakim jest osiągnięcie jak największego zysku. Nie dziwi więc, że środki masowego przekazu tak chętnie informują obywateli o przestępczości, zamachach terrorystycznych czy wyciekach ściśle tajnych informacji lub niewłaściwie przeprowadzonych przetargach w Siłach Zbrojnych. Oczywiście, głównym celem nie jest wcale idea podniesienia społecznej świadomości i wiedzy, a jedynie znalezienia „chwytliwego” i „poczytnego” tematu. „Relacje kryminalne są pokupnym towarem każdej prasy (...). Nigdy nie oddają one prawdziwej natury przestępczości. Zauważono, że o tym, czy przekazuje się wiadomość o przestępstwie, nie decyduje sam fakt przestępstwa, ale okoliczności przestępstwa, rola w społeczeństwie sprawcy lub ofiary, a nawet zabawne okoliczności sprawy, szczególnie gdy chodzi o przestępstwo mniejszej wagi. Do tego spostrzeżenia dorzuca się następne, że skoro dziennikarze zauważają, iż takie wiadomości budzą zaciekawienie czytelników, to wzmacniają ich wartość medialną, kładąc nacisk na ich wyjątkowość, co prowadzi oczywiście do przesady, sensacyjności i naddramatyczności”⁸. Co więcej, idealnym dopełnieniem, dla historii przedstawionej w takiej konwencji, będzie wykrycie spisku lub nieprawidłowości związanych z pracą organów ścigania, władz państwowych lub innych podmiotów odpowiedzialnych za porządek publiczny i bezpieczeństwo. Interesującym jest fakt, że nie sprzedają się tytuły mówiące o sukcesach kampanii prewencyjnych lub wdrożeniu najnowszych zabezpieczeń technicznych na ulicach polskich miast czy rozbiciu groźnej grupy przestępczej. Sukcesy i pozytywny wizerunek osób lub instytucji dla przeciętnego obywatela nie są niczym interesującym, a wręcz nudnym. Jedynie informacje, które w negatywnym świetle przedstawiają bohatera konkretnego reportażu są w stanie wzbudzić zaciekawienie poszczególnych jednostek, które w ten sposób zyskują szansę na podniesienie własnej samooceny w porównaniu z panem X lub panią Y, którzy na przykład dopuścili się zbrodni.

Co więcej, tak selektywne przekazywanie informacji związanych z funkcjonowaniem systemu bezpieczeństwa, a więc instytucji, mechanizmów, procedur prawnych itd. może przyczynić się do spadku społecznego zaufania wobec wskazanych podmiotów i procedur. Spotęgować owo odczucie może nadreprezentacja negatywnych komunikatów w mass mediach. Społeczeństwo dostaje szcątkowe informacje, tylko i wyłącznie o tzw. chwytliwych i szokujących sprawach. „Społeczeństwo karmione informacjami o groźnych przestępstwach kształtuje swoją opinię na podstawie obrazu malowanego przez media. Wierzy zatem, że często popełnia się zabójstwa (skoro tyle się o nich pisze, to z pewnością są często popełniane), że masowa jest pedofilia, a na co drugim rogu ulicy czyha rozbójnik”⁹. Na tej podstawie rodzą się nieoparte faktami wyobrażenia o skali i strukturze przestępczości w Polsce, a dalej idącym skutkiem jest wygłaszanie populistycznych teorii o potrzebie

⁷ J. Sobczak, *Dziennikarz sprawozdawca sądowy. Dylematy i zasady*, [w:], *Media i sądy pro bono et malo. Wzajemne relacje w służbie demokratycznego państwa prawa. Materiały pokonferencyjne*, źródło: <http://www.krs.pl/pl/konferencje/p,2> [dostęp: 23.10.2017], s. 17.

⁸ C. Kulesza, dz. cyt., s. 14.

⁹ Tamże, s. 14.

surowego karania – skoro tytu w naszym kraju mamy zabójców oraz gwałcicieli. Oczywiście permanentne faszerowanie odbiorców tymi doniesieniami sprawia także, że umacniają oni swoje przekonanie co do bezradności oraz bezczynności władz państwowych, lokalnych oraz służb mundurowych. Jednak jak wskazują statystyki policyjne, „ulubione” przez dziennikarzy przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu oraz wolności seksualnej i obywatelności, w których dominować będzie retoryka dramatu, szoku i niedowierzania stanowią margines przestępstw w Polsce. Na przykład w roku 2014 wszczęto 553 postępowania z art. 148 k.k. (zabójstwo), 2444 z art. 197 k.k. (zwałcenie) oraz 2156 z art. 200 k.k. (seksualne wykorzystanie małoletniego). Podczas gdy mało intrygujące dla mediów pospolite przestępstwa przeciwko mieniu – stanowią znaczący odsetek przestępstw, np. w roku 2014 wszczęto 144149 postępowań art. 278 k.k. (kradzież), 99957 z art. 279 k.k. (kradzież z włamaniem) oraz 7628 z art. 280 k.k. (rozbój)¹⁰. Jednak kolosalną różnicę dla dziennikarza stanowi możliwość napisania – „Zabójstwo w Boguchwale. Prokuratura: syn wbił matce trzy noże w plecy”¹¹, aniżeli o tym, że Kowalskiemu ktoś ukradł stary rower.

Co ciekawe, Dagmara Woźniakowska-Fajst, wskazała, iż aby sprzedać informację związaną z przestępczością, a co za tym idzie z bezpieczeństwem, musi ona posiadać osiem charakterystycznych i niezbędnych cech.

Po pierwsze, natychmiastowość – sprawa musi dotyczyć epizodów, które dopiero co się wydarzyły. Ze względu na ograniczony czas antenowy oraz miejsce w rubryce, dziennikarz nie będzie przytaczał szczegółowych informacji dotyczących początku sprawy, która np. wydarzyła się dziesięć lat temu. Co więcej, tego typu artykuł zmusiłby czytelnika lub widza do refleksji, wspomnień – pewnej formy wysiłku umysłowego, co rzecz jasna nie jest wskazane, ani nie jest celem redaktora. Informacja ma być podana na gorąco i najlepiej bezrefleksyjnie. Dlatego też, w mediach rzadko pojawiają się informacje o przestępstwach białych kołnierzyków – bowiem ciągną się one latami. Jeżeli już się pojawiają, to za sprawą znanych sprawców lub znanych ofiar. Egzemplifikację stanowić może sprawa Amber Gold – gdzie obecnie chyba mało kto wie o co tak naprawdę chodzi? Większość osób będzie natomiast kojarzyło wątek syna Premiera Donalda Tuska¹², czy ciężą, w którą w zakładzie karany zasza żona głównego podejrzanego z funkcjonariuszem służby więziennej¹³. Co ciekawe, po wyciszeniu wskazanych powyżej tematów, proces w mediach ożył na nowo za sprawą sędzi Lidii Jedynek, która przewodniczy składowi sędziowskiemu. Pani sędzia została posadzona o powiązania z trójmiejskim deweloperem, który utrzymuje kontakty z jednym ze świadków w toczącym się postępowaniu, po tym jak zrobiono im zdjęcie w trójmiejskim lokalu. Rzecz jasna, dziennikarze nie skupili się na merytoryczności pracy

¹⁰ *Statystyka Policji*, źródło: <http://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny> [dostęp: 23.10.2017].

¹¹ A. Janik, *Zabójstwo w Boguchwale. Prokuratura: syn wbił matce trzy noże w plecy*, źródło: <http://www.nowiny24.pl/wiadomosci/rzeszow/a/zabojstwo-w-boguchwale-prokuratura-syn-wbil-matce-trzy-noze-w-plecy,9849634/> [dostęp: 23.10.2017].

¹² *Michał Tusk wiedział, że pracuje dla oszusta*, źródło: http://www.se.pl/wiadomosci/polska/michal-tusk-wiedzia-ze-pracuje-dla-oszusta_274121.html [dostęp: 24.10.2017]; *Michał, „książętko” Tusk. Tak żyje syn króla Europy*, źródło: <http://wpolityce.pl/polityka/218295-michal-ksiazatko-tusk-tak-zyje-syn-krola-europy>, [dostęp: 24.10.2017].

¹³ *Żona szefa Amber Gold urodziła. Ojcem klawisz*, źródło: <http://www.fakt.pl/wydarzenia/polska/katarzyna-p-zona-bylego-wlasciciela-amber-gold-urodzila/bc0xpwm> [dostęp: 24.10.2017].

sędzi i tego w jaki sposób prowadzi postępowanie – co powinno być przedmiotem ich zainteresowania, bowiem ten aspekt nie byłby intrygujący dla odbiorcy. Szczegółowo natomiast przeanalizowali życie prywatne „bohaterki” doniesień medialnych, a na tej podstawie wysnuli liczne „teorie” w jaki sposób owo prywatne spotkanie może wpłynąć na przebieg sprawy¹⁴.

Po drugie, dramatyzacja – treść, a z pewnością tytuł musi mieć dramatyczny wydźwięk by przyciągnąć odbiorcę. Przykładów w polskiej prasie nie brakuje „Dożywocie dla bestii. To ohydny morderca, przed którym trzeba chronić społeczeństwo”¹⁵, „Szokujące zeznania Kajetana P., chciał zjeść ofiarę jak...” już sam nagłówek jest wystarczająco tajemniczy i wywołujący dreszczyk emocji. Jednak autor artykułu posunął się nieco dalej i w tekście umieścił m.in. następujące sformułowania „Ścigano go po całej Europie, a niezłomny zespół prokuratorów wyduślił z niego zeznania, które mrozą krew w żyłach (...) Hannibal z Żoliborza jest zwyrodnialcem. Opowiedział wtedy, że zbrodnia była krokiem do doskonałości”¹⁶.

Po trzecie, personalizacja, która poniekąd powiązana jest z dramatyzacją. Tylko i wyłącznie opisanie tragicznych losów konkretnej ofiary lub szczegółów z życia sprawcy spowoduje, że dana historia wstrząśnie odbiorcami. Spersonalizowane sprawy stają się dla odbiorcy bardziej realne.

Po czwarte, uproszczenia. Wielu dziennikarzy, co jest niezmiernie bulwersujące, podaje suche, bezrefleksyjne informacje. Istotne jest również to, że rzadko kiedy starają się obiektywnie oraz wieloczynnikowo ocenić przyczyny, przebieg i skutki konkretnego zdarzenia. W literaturze przedmiotu wskazuje się wręcz na tzw. „dyżurne czynniki: dzieciobójstwo wyjaśnia się biedą, rozboje bezrobociem, a korupcję – społeczną akceptacją”¹⁷. W celu obalenia tych mitów wystarczy zapoznać się chociażby z wynikami Polskiego Badania Przystępczości¹⁸.

Po piąte, uwiarygodnienie podanych informacji przez opinie autorytetów. Ten aspekt powinien stanowić walor prezentowanego przez dziennikarza materiału. Wątpliwa jednak jest sytuacja, kiedy autorzy materiału tak dobierają ekspertów by ci jedynie potwierdzili opinie prezentowane przez dziennikarza lub proszą o ustosunkowanie się do danych szacunkowych, a nieraz wyrwanych z kontekstu.

¹⁴ R. Rosiejka, *Amber Gold: KRS zbada sprawę sędzi po publikacji „Newsweeka”*, źródło: <http://wiadomosci.wp.pl/kat,50352,title,Amber-Gold-KRS-zbada-sprawe-sedzi-po-publicacji-Newsweeka,wid,18684756,wiadomosc.html> [dostęp: 24.10.2017]; W. Cieśla, Krzymowski M., *Sędzia u „Jaworka”*, źródło: <http://www.newsweek.pl/polska/bankiet-i-podejrzane-kontakty-afery-z-sedzia-z-procesu-amber-gold,artykuly,403935,1.html> [dostęp: 24.10.2017].

¹⁵ P. Jędzura, *Dożywocie dla bestii. To ohydny morderca przed, którym trzeba chronić społeczeństwo*, źródło: <http://www.gazetalubuska.pl/artykuly-archiwalne/art/7798847,dozywocie-dla-bestii-to-ohydny-morderca-przed-ktorym-trzeba-chronic-spoleczenstwo,id,t.html> [dostęp: 24.10.2017].

¹⁶ *Szokujące zeznania Kajetana P., chciał zjeść ofiarę jak...*, źródło: http://www.se.pl/wiadomosci/polska/szokujace-zeznania-kajetana-p-chcial-zjesc-ofiare-jak_910669.html [dostęp: 24.10.2017].

¹⁷ D. Woźniakowska-Fajst, *Media a przestępczość*, [w:] *Spoleczno-polityczne konteksty współczesnej przestępczości w Polsce*, Warszawa 2013, s. 373.

¹⁸ A. Siemaszko, *Polskie badanie przestępczości (PBP) 2007–2009: analiza wybranych rezultatów*, [w:] *Archiwum kryminologii*, tom XXXI, Warszawa 2009.

Po szóste i siódme seksualność oraz przemoc. Dlatego też, obiektem zainteresowania mediów stają się sprawy o zgwałcenie, pedofilię lub molestowanie seksualne. Zestawienie niewinnej ofiary z bestialskim i bezwzględny sprawcom, bez wątpienia poruszy tysiące odbiorców. Z tego też powodu od kilku dni w mediach elektronicznych dominują nagłówki „Kapral Anna. Mobbing i molestowanie w Żandarmerii Wojskowej”¹⁹, „Anna poskarżyła się na molestowanie w wojsku. Co zrobił Macierewicz?”²⁰.

Po ósme, bliskość, zarówno w ujęciu przestrzennym jak i kulturowym. Kolizja drogowa w małej wiosce będzie żywotnym problemem dla społeczności lokalnej, nie zainteresuje natomiast wydawców programów informacyjnych czołowych stacji czy gazet. Co więcej, dla obywatela naszego państwa, które jest jednolite pod względem: narodowościowym, religijnym i kulturowym kwestie terroryzmu separatystycznego, czy naruszania prawa człowieka w państwach azjatyckich są tak abstrakcyjnymi zjawiskami, że media nie odczuwają potrzeby szczegółowego informowania o tych przestępstwach²¹.

Jednak w tym kontekście należy zwrócić uwagę na fenomen terroryzmu religijnego, który bez względu na miejsce zamachu, przebieg, ofiary oraz sprawcę jest tak intrygującym zagadnieniem, że media będą nim „żyły” przez kilka kolejnych dni. Widzowie i słuchacze będą w pierwszej kolejności informowani o najnowszych szczegółach zdarzenia oraz o postępach prowadzonego śledztwa. Co więcej, badania prowadzone przez Mię Bloom, wykazały, że jeżeli sprawcą zamachu terrorystycznego jest kobieta, informacja taka staje się około osiem razy bardziej medialna aniżeli przy analogicznej sytuacji, w której zamachowcem byłby mężczyzna²².

Konotacje terroryzmu z mediami stanowią odrębny niezmiernie interesujący przedmiot analiz. Ze względu na ograniczone możliwości, w tym miejscu należy tylko zaakcentować charakterystyczną dualność tych powiązań. Z jednej strony media o czym już wspomniano informują o zdarzeniu, zagrożeniu lub skutkach oraz podjętych przez społeczność międzynarodową procedurach zwalczania i zapobiegania. Z drugiej, co istotne media stanowią idealne narzędzie do komunikacji w rękach terrorystów, służące do osiągnięcia zamierzonych przez nich celów. To świetny środek do propagandy, promocji, zbierania funduszy, rekrutowania nowych członków, a co najważniejsze szerzenia strachu. Eksperci z dziedziny bezpieczeństwa coraz częściej stawiają jak najbardziej zasadne pytanie – gdzie znajduje się granica między informowaniem o terroryzmie, a szerzeniem jego idei i czy nie została już dawno przekroczona przez dziennikarzy rządnych sensacji?²³. To pytanie bez wątpienia

¹⁹ M. Wyrwał, *Kapral Anna. Mobbing i molestowanie w Żandarmerii Wojskowej*, źródło: <http://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/kapral-anna-mobbing-i-molestowanie-w-zandarmerii-wojskowej/bcg2k2z> [dostęp: 24.10.2017].

²⁰ *Anna poskarżyła się na molestowanie w wojsku. Co zrobił Macierewicz?*, źródło: <http://www.fakt.pl/wydarzenia/polska/anna-poskarzyla-sie-na-molestowanie-w-wojsku-macierewicz-umyl-od-sprawy-rece/nkjj187> [dostęp: 24.10.2017].

²¹ D. Woźniakowska-Fajst, dz. cyt., s. 372–375.

²² M. Bloom, *Seeing the New Face of Terrorism*, źródło: <https://www.youtube.com/watch?v=KOTyVBhpTEM>, [dostęp: 24.10.2017].

²³ L. Dyczewski, *Terroryzm w mediach: sensacja i spektakl, odpowiedzialność i informacja*, [w:] *Polityka medialna instytucji państwowych w obszarze zagrożeń terrorystycznych. Kwartalnik Biura Bezpieczeństwa Narodowego*, tom 9, s. 117–118.

będzie przedmiotem jeszcze wielu analiz, jednak szanse na uzyskanie jednoznacznej odpowiedzi zdają się być nikłe.

Przytoczone powyżej cechy komunikatów mają sprawić, że staną się one rozchwytywane przez społeczeństwo. Jednak są to elementy noszące znamiona manipulacji informacją. Wiele bowiem z nich w celu dopasowania się do wskazanych wytycznych wrywanych jest z kontekstu lub nieco ubarwianych. Poprzez zastosowanie takich mechanizmów przeciętny obywatel nieposiadający dodatkowo przygotowania merytorycznego nie będzie w stanie pojąć oraz właściwie zinterpretować podanych informacji. Dzięki takim zabiegom w społeczeństwie utrwalane są pewne schematy myślenia oraz percepcji zdarzeń, a co gorsza stereotypy. Dla porównania warto w tym miejscu wskazać cechy informacji i przekazu tak by był on obiektywny i dawał szansę każdemu obywatelowi na wyrażenie własnej opinii na dany temat.

Po pierwsze, informacja powinna być prawdziwa – a więc dotyczyć zdarzeń, które rzeczywiście się wydarzyły.

Po drugie, dokładność – informacja powinna zawierać szczegółowy opis zdarzenia. Dziennikarz nie może dodawać lub odejmować pewnych treści wedle własnego uznania.

Po trzecie, kontekstowość – należy unikać wyizolowania informacji, powinna być podana w powiązaniu z innymi podobnymi wydarzeniami, osadzona w konkretnych warunkach społecznych lub środowiskowych oraz w oparciu o dotychczasową wiedzę na dany temat.

Po czwarte, informacja musi być wiarygodna – to znaczy bazować na kilku godnych zaufania i udokumentowanych źródłach.

Po piąte, jednoznaczna – dziennikarz powinien podać przyczyny, przebieg, skutki oraz czas, miejsce i osoby biorące udział w zdarzeniu.

Po szóste, informacja powinna być wolna od komentarza, w celu umożliwienia każdemu widzowi, słuchaczowi lub czytelnikowi wypracowania własnego zdania i opinii na dany temat.

Po siódme, zrozumiałość i jasność językowa – nie należy stosować zbyt skomplikowanych i rzadko używanych pojęć, które mogą być niezrozumiałe dla odbiorcy. Co więcej, dziennikarze powinni unikać określeń wartościujących oraz wzbudzających zbędne emocje.

Po ósme, poszanowanie godności osoby ludzkiej i prawa – przekazywane informacje nie mogą godzić w godność osobistą zarówno bohaterów opisywanego zdarzenia jak i odbiorców. Pozyskanie informacji, jej treść oraz przekaz muszą być zgodne z przepisami obowiązującego prawa.

Po dziewiąte, ważność – informacja może wywrzeć bezpośredni wpływ na życie poszczególnych jednostek, grup jak i całych społeczności lokalnych.

Po dziesiąte, przewidywalność – informacje dotyczą zdarzeń, które się wydarzyły lub mogą wydarzyć w najbliższej przyszłości²⁴.

Jak już wspomniano, środki masowego przekazu stanowią nieodzowny element ludzkiej egzystencji i zajmują w niej istotne miejsce. Owa pozycja mediów wynika bez wątpienia z chęci permanentnego dostępu do najświeższych oraz rzetelnych informacji. Nie bez przyczyny XXI wiek określony został mianem – ery informacji, w której dostęp do danych ma ogromną wartość lub nawet można się pokusić o stwierdzenie, że jest bezcenny. Należy

²⁴ Tamże, s. 123–124.

jednak mieć na uwadze, że media nie tylko informują. Odpowiedzialne są także za realizację trzech innych funkcji: identyfikacji personalnej, integracji oraz rozrywki. Ostatnia z nich nie zostanie poddana analizie, bowiem nie odnosi się do przedmiotu rozważań²⁵.

Funkcja informacyjna realizowana jest poprzez uczenie się, poszukiwanie rady w sprawach bieżących oraz zaspokojenie ciekawości i ogólnych zainteresowań społeczeństwa²⁶. Funkcja informacyjna stanowi zasadniczy element współistnienia mediów i systemu bezpieczeństwa. Programy informacyjne przyczyniają się nie tylko do wzrostu świadomości społecznej dotyczącej potencjalnych zagrożeń, ale również mechanizmów prewencyjnych. Są dla większości obywateli pierwszym źródłem informacji o zmieniających się przepisach prawa oraz społeczno-politycznej sytuacji w kraju i na arenie międzynarodowej. Środki masowego przekazu w XXI wieku stały się efektywnym narzędziem służącym do komunikowania wykorzystywanym między innymi przez policję. To poprzez serwisy informacyjne poszczególnych stacji telewizyjnych jak i radiowych społeczeństwo dowiaduje się o prowadzonych przez tę formację kampaniach mających przyczynić się do zmniejszenia współczynnika przestępczości. Egzemplifikację stanowią takie projekty jak: Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa; Kochasz? Powiedz STOP Wariatom Drogowym; Seniorze Nie Daj Się Oszukać!²⁷.

W tym miejscu nie można nie odnieść się także do roli mediów w mechanizmach zarządzania kryzysowego oraz komunikowania w sytuacjach kryzysowych. Jako podstawowe błędy w komunikowaniu w sytuacji kryzysowej wskazuje się: „wprowadzanie opinii publicznej w błąd, brak komunikacji i lekceważenie zagrożenia, rozpoczynanie walki z kryzysem w momencie, w którym zostanie on już ujawniony, obojętne stanowisko na przejawy zagrożenia, traktowanie mediów jak wroga oraz posługiwanie się niezrozumiałym językiem zarówno dla odbiorców komunikatu jak i współpracowników”²⁸. Z tego powodu partycypacja środków masowego przekazu jest tak istotna w procedurach zarządzania kryzysowego na każdym jego etapie. Media przede wszystkim dostarczają danych o zbli-

²⁵ Powszechnie przyjęło się uważać, że główną funkcją mediów jest informowanie społeczeństwa oraz jego edukacja. Z badań Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, wynika, że największą oglądalnością cieszą się nie programy informacyjne, publicystyczne czy edukacyjne, ale te które mają zapewnić widzom rozrywkę. Dlatego też w roku 2016 najchętniej oglądanymi programami w różnych stacjach telewizyjnych były: transmisje z mistrzostw świata w narciarstwie klasycznym oraz piłce nożnej, teleturnieje np. jaka to melodia, seriale: m jak miłość, na dobre i na złe, programy typu reality show: mali giganci, masterchef, twoja twarz brzmi znajomo. Jedynie Fakty TVN-u znalazły się na jednym z pierwszych miejsc, najchętniej oglądanych programów tej stacji. Inne audycje tego typu w pozostałych stacjach zajmują miejsca daleko poza „podium”. Zob. *Najpopularniejsze audycje w I kwartale 2016 r. Dobowa oglądalność programów – raport*, źródło: http://www.krrit.gov.pl/Data/Files/_public/Portals/0/kontrola/program/tv/kwartalne/najpopularniejsze-audycje-w-i-kw.2016.-dobowa-ogladalnosci-programow.pdf [dostęp: 24.10.2017]. Zob. *Najpopularniejsze audycje w III kwartale 2016 r. Dobowa oglądalność programów – raport*, źródło: http://www.krrit.gov.pl/Data/Files/_public/Portals/0/kontrola/program/tv/kwartalne/najpopularniejsze-audycje-w-iii-kw.2016.-dobowa-ogladalnosci-programow.pdf [dostęp: 24.10.2017].

²⁶ B. Dobek-Ostrowska (red.), *Nauka o komunikowaniu. Podstawowe orientacje teoretyczne*, Wrocław 2001, s. 49.

²⁷ *Działania Policji*, źródło: <http://zyjbezpiecznie.policja.pl/zb/aktualnosci> [dostęp: 24.10.2017].

²⁸ *Materiały szkoleniowe z tematu Efektywna komunikacja ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji kryzysowych*, źródło: <https://dsc.kprm.gov.pl/sites/default/files/pliki/47.pdf> [dostęp: 24.10.2017].

zającym się żywole, środkach i krokach jakie należy podjąć by zminimalizować lub zniwelować zagrożenie oraz o przebiegu sytuacji kryzysowej. Monitorują także sytuację po zakończeniu akcji ratowniczej w celu rozpowszechnienia apeli o konkretną pomoc. Poprzez udział mediów na każdym etapie zarządzania kryzysowego społeczeństwo jest świadome jak należy się przygotować do nadchodzącego kryzysu, jak zachować w trakcie jego trwania oraz jakie kroki podjąć po jego zakończeniu. Dobrze poinformowani obywatele bez wątplenia przyczyniają się do szybszego i efektywnego przeprowadzenia akcji ratunkowej, a co za tym idzie do zminimalizowania negatywnych skutków kryzysu. Ze względu na powyższe środki masowego przekazu, ze szczególnym uwzględnieniem lokalnych mediów zostały wskazane przez ustawodawcę odpowiednio w Ustawie o stanie klęski żywiołowej z 18 kwietnia 2002 r.²⁹, Ustawie o stanie wyjątkowym z 21 czerwca 2002 r.³⁰ oraz Ustawie o stanie wojennym z 29 sierpnia 2002 r.³¹, jako podmioty, które nieodpłatnie i niezwłocznie zobowiązane są do przekazywania obywatelom treści rozporządzeń oraz zarządzeń dotyczących bieżącej sytuacji kryzysowej.

Funkcja informacyjna bezpośrednio łączy się z funkcją identyfikacji personalnej oraz integracji. Pierwsza z nich odpowiada za przekazywanie i tworzenie pożądanych wzorów zachowań społecznych, wzmacnianie osobistych wartości jak również identyfikację z wartościami innych. Druga zaś stanowi podstawę komunikowania społecznego (konwersacji społecznych), substytut faktycznych kontaktów towarzyskich oraz pomoc w wykonywaniu ról społecznych³². Media poprzez angażowanie się we wspomniane już programy prewencyjne czy profilaktyczne kreują społeczną świadomość. Widz, słuchacz lub czytelnik otrzymuje swego rodzaju scenariusz działania, który prowadzi do społecznie pożądanego, a co za tym idzie racjonalnego i świadomego zachowania w konkretnych sytuacjach kryzysowych. Przykład stanowią mogą kampanie dotyczące: udzielania pierwszej pomocy przedmedycznej, zachowania się podczas wystąpienia klęsk żywiołowych, zamieszek oraz postępowania na wypadek stania się ofiarą oszustwa np. metodą na wnuczka lub na policjanta.

Co więcej, środki masowego przekazu poprzez przekazywane informacje o bieżącej sytuacji w kraju, zagranicą oraz o funkcjonowaniu służb odpowiedzialnych za zapewnienie porządku publicznego i bezpieczeństwa dają szansę każdej jednostce na określenie własnego poczucia bezpieczeństwa lub zagrożenia. Należy także podkreślić, że poprzez komunikowanie o potencjalnych lub zaistniałych sytuacjach kryzysowych wzmacniane jest poczucie jedności w społeczeństwie. Wizja prawdopodobnego zagrożenia i krzywdy sprawia, że automatycznie wzmacniane są relacje interpersonalne (prymat dobra zbiorowego nad indywidualnym) oraz niektóre wartości na przykład równość wszystkich ludzi, tolerancja, współczucie, empatia itp.

Reasumując, współistnienie mediów oraz szeroko rozumianego bezpieczeństwa jest zagadnieniem niezmiernie złożonym. Z jednej strony przedmiot rozważań jak i zagadnienia

²⁹ Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej, Dz.U. 2002, nr 62, poz. 558.

³⁰ Ustawa z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym, Dz.U. 2002, nr 113, poz. 985.

³¹ Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 2002, nr 156, poz. 1301.

³² B. Dobek-Ostrowska (red.), dz. cyt., s. 49.

pokrewne pojawiają się w każdym serwisie informacyjnym czy gazecie. Co więcej, można pokusić się o stwierdzenie, że w wielu wypadkach stanowią idealny i chwytliwy temat zastępczy gdy na przykład na rodzimej scenie politycznej nie wydarzy się nic godnego uwagi. Mass media w ten sposób stają się dobrym nośnikiem informacji odpowiedzialnym za podwyższanie społecznej świadomości dotyczącej kwestii bezpieczeństwa. Kreują także społecznie pożądane wzorce postaw i zachowań. Z drugiej strony tematyka bezpieczeństwa daje dziennikarzom doskonałą sposobność do manipulowania ludzkimi masami oraz tworzenia „chwytliwych” tytułów nie zawsze zgodnych ze stanem faktycznym. Bez wątpienia realizowane przez media funkcje informacyjna, integracyjna i identyfikacyjna w kontekście bezpieczeństwa są niezmiernie istotne i mogą przynieść wymierne skutki w aspekcie prewencyjnym i profilaktycznym. Jednak główny problem pojawia się na etapie utrwalania pewnych stereotypów wśród niewydukanego społeczeństwa. Jedynie skonfrontowanie medialnych doniesień z wiedzą merytoryczną daje szansę na racjonalną i obiektywną analizę oraz ocenę prezentowanych zjawisk i zdarzeń. Co więcej, odrębny wątek, który mógłby się stać przedmiotem kolejnych rozważań stanowi zagadnienie emanowania przemocą przy poruszaniu w mediach kwestii związanych z bezpieczeństwem. Problem ten został zaakcentowany przy omawianiu granicy między informowaniem o terroryzmie, a propagowaniem jego idei. W literaturze przedmiotu istnieje bowiem spór o to czy medialne doniesienia dotyczące zamachów terrorystycznych, drastycznych gwałtów lub innych zbrodni, które często przenoszone są do scenariuszy programów takich jak „Kryminalni”, „W-11 Wydział Śledczy”, „Komisariat” i wielu innych, przez przypadek nie stają się niechlubnym wzorcem do naśladowania zwłaszcza dla młodzieży? Na chwilę obecną jest to pytanie pozostające bez odpowiedzi i bez wątpienia wymagające dalszych, pogłębionych analiz.

Tytuł w języku angielskim:

THE PHENOMENON OF SECURITY IN THE MEDIA

Bibliografia

Materiały źródłowe

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483.
- Ustawa z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie informacji niejawnych*, Dz.U. 1999, nr 11, poz. 95.
- Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. prawo prasowe*, Dz.U. 1984, nr 5, poz. 24.
- Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej*, Dz.U. 2002, nr 62, poz. 558.
- Ustawa z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym*, Dz.U. 2002, nr 113, poz. 985.
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej*, Dz.U. 2002, nr 156, poz. 1301.
- Działania Policji*, źródło: <http://zyjbezpiecznie.policja.pl/zb/aktualnosci> [dostęp: 24.10.2017].
- Materiały szkoleniowe z tematu Efektywna komunikacja ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji kryzysowych*, źródło: <https://dsc.kprm.gov.pl/sites/default/files/pliki/47.pdf> [dostęp: 24.10.2017].
- Najpopularniejsze audycje w I kwartale 2016 r. Dobowa oglądalność programów – raport*, źródło: http://www.krrit.gov.pl/Data/Files/_public/Portals/0/kontrola/program/tv/kwartalne/najpopularniejsze-audycje-w-i-kw.2016.-dobowa-ogladalnosci-programow.pdf [dostęp: 24.10.2017].

- Najpopularniejsze audycje w III kwartale 2016 r. Dobowa oglądalność programów – raport*, źródło: http://www.krrit.gov.pl/Data/Files/_public/Portals/0/kontrola/program/tv/kwartalne/najpopularniejsze-audycje-w-iii-kw.2016.-dobowa-ogladalnosci-programow.pdf [dostęp: 24.10.2017].
- Sądowe ABC – poradnik dla dziennikarzy*, s. 3, źródło: <http://www.krs.pl/pl/rzecznik-prasowy/zbior-dobrych-praktyk/p,1/3717,sadowe-abc-poradnik-dla-dziennikarzy> [dostęp: 23.10.2017].
- Sobczak J., *Dziennikarz sprawozdawca sądowy. Dylematy i zasady*, s. 17, [w:], *Media i sądy pro bono et malo. Wzajemne relacje w służbie demokratycznego państwa prawa. Materiały pokonferencyjne*, źródło: <http://www.krs.pl/pl/konferencje/p,2> [dostęp: 23.10.2017].
- Statystyka Policji*, źródło: <http://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny> [dostęp: 23.10.2017].

Publikacje zwarte

- Dobek-Ostrowska B. (red.), *Nauka o komunikowaniu. Podstawowe orientacje teoretyczne*, Wrocław 2001.
- Kulesza C., *System wymiaru sprawiedliwości a media*, Białystok 2009.

Artykuły

- Anna poskarżyła się na molestowanie w wojsku. Co zrobił Macierewicz?*, źródło: <http://www.fakt.pl/wydarzenia/polska/anna-poskarzyla-sie-na-molestowanie-w-wojsku-macierewicz-umyl-od-sprawy-rece/nkj187> [dostęp: 24.10.2017].
- Brzeziński M., *Rodzaje bezpieczeństwa państwa*, [w:] Sulowski S., Brzeziński M., (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa wybrane zagadnienia*, Warszawa 2009.
- Cieśla W., Krzymowski M., *Sędzia u „Jaworka”*, źródło: <http://www.newsweek.pl/polska/bankiet-i-podejrzone-kontakty-afera-z-sedzia-z-procesu-amber-gold,artykuly,403935,1.html> [dostęp: 24.10.2017].
- Dyczewski L., *Terroryzm w mediach: sensacja i spektakl, odpowiedzialność i informacja*, [w:] *Polityka medialna instytucji państwowych w obszarze zagrożeń terrorystycznych. Kwartalnik Biura Bezpieczeństwa Narodowego*, tom 9, s. 117–118.
- Janik A., *Zabójstwo w Boguchwale. Prokuratura: syn wbił matce trzy noże w plecy*, źródło: <http://www.nowiny24.pl/wiadomosci/rzeszow/a/zabojstwo-w-boguchwale-prokuratura-syn-wbil-matce-trzy-noze-w-plecy,9849634/> [dostęp: 23.10.2017].
- Jędzura P., *Dożycie dla bestii. To ohydny morderca przed, którym trzeba chronić społeczeństwo*, źródło: <http://www.gazetalubuska.pl/artykuly-archiwalne/art/7798847,dozywocie-dla-bestii-to-ohydny-morderca-przed-ktorym-trzeba-chronic-spoloczenstwo,id,t.html> [dostęp: 24.10.2017].
- Michał, *„ksiąźatko” Tusk. Tak żyje syn króla Europy*, źródło: <http://wpolityce.pl/polityka/218295-michal-ksiazatko-tusk-tak-zyje-syn-krola-europy> [dostęp: 24.10.2017].
- Michał Tusk wiedział, że pracuje dla oszusta, źródło: http://www.se.pl/wiadomosci/polska/michal-tusk-wiedziaze-pracuje-dla-oszusta_274121.html [dostęp: 24.10.2017].
- Rosiejka R., *Amber Gold: KRS zbada sprawę sędzi po publikacji „Newsweeka”*, źródło: <http://wiadomosci.wp.pl/kat,50352,title,Amber-Gold-KRS-zbada-sprawe-sedzi-po-publicacji-Newsweeka,wid,18684756,wiadomosc.html> [dostęp: 24.10.2017].
- Siemaszko A., *Polskie badanie przestępczości (PBP) 2007–2009: analiza wybranych rezultatów*, [w:] *Archiwum kryminologii*, tom XXXI, Warszawa 2009.
- Szokujące zeznania Kajetana P., chciał zjeść ofiarę jak...*, źródło: http://www.se.pl/wiadomosci/polska/szokujace-zeznania-kajetana-p-chcial-zjesc-ofiare-jak_910669.html [dostęp: 24.10.2017].
- Woźniakowska-Fajst D., *Media a przestępczość*, [w:] *Společno-polityczne konteksty współczesnej przestępczości w Polsce*, Warszawa 2013.
- Wyrwał M., *Kapral Anna. Mobbing i molestowanie w Żandarmerii Wojskowej*, źródło: <http://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/kapral-anna-mobbing-i-molestowanie-w-zandarmerii-wojskowej/bcg2k2z> [dostęp: 24.10.2017].

Żona szefa Amber Gold urodziła. Ojcem klawisz, źródło: <http://www.fakt.pl/wydarzenia/polska/katarzyna-p-zona-bylego-wlasciciela-amber-gold-urodzila/bc0xpwm> [dostęp: 24.10.2017].

Źródła internetowe

Bloom M., *Seeing the New Face of Terrorism*, źródło: <https://www.youtube.com/watch?v=KOTyVBhpTEM>, [dostęp: 24.10.2017].